

Laman jäljillä

Ihmisillä oli todella vähän rahaa ostaa ruokaa, työttömyys kasvoi koko ajan, ihmiset joutuivat pakkolomille. Minäkin ala-asteella huomasin, että opettajat käyvät pakkolomilla. Siihen aikaan yksi opettaja saattoi opettaa melkein 100 oppilasta. Silloin taksikaan ei enää kuljettanut minua kotiin.

Lama aikaan työtä ei riittänyt äidille ja isällekään. Isä joutui pakkolomalle ja viikon päästä hänet erotettiin. Äidille sanottiin suoraan "Sinut erotetaan" Me ei käyty kesälomalla ulkomailla niin kuin yleensä. Laman loputtua isä pääsi takaisin töihin. Äiti oli työtön ainakin 3 vuotta laman jälkeen, jonka jälkeen hänkin sai töitä. (Tyttö, Liperi)¹

Lama siis tuli, oli ja meni, niinhän se oli? Koululaisaineiden mukaan mörkö tuli Suomeen koska Neukkula sortui ja pankkiherrat pistivät liiveihinsä kansan omaisuutta, ja joskus kansakin vähän pillastui kuluttamaan. Mörkö toi kouluihin vellin ja sopparuuat ja puolitti pyyhkeumit. Se vei mennessään naapuritalon karamelli-kaupan ja koko perheen vuosittaiset ulkomaanmatkat, mutta saatiinhan koira. Ja oli mukavaa, kun äiti oli kotona, kun palasi koulusta. Nyt mörkö on tipotiessään, koti tyhjänä koululaiselle, mutta enää hän ei seuraa kaipaakaan – pääasia on, että on kännykkä ja tietsikka kotona. Eläköön Nokia!

Mörkö oli aika pahaa lajia. Neljässä vuodessa 1990-luvun alussa tuotanto supistui yli 10 prosenttia, kansantuote supistui reaalisesti 11,5 prosenttia, ja työttömyys kolminkertaistui 17 prosenttiin. Edellinen vuosikymmen oli tuonut maahan silmittömästi vaurautta. Juuri siksi puusta putoaminen sattuihin kipeästi: vuosikymmenen taitteeseen saakka Suomi, Ruotsi, Norja, Itävalta ja Sveitsi olivat näyttäneet maailmalle mainia, jotka tuntuivat immuuneilta työttömyydelle, ja useat muista läntisen Euroopan maista tutut sosiaaliset ongelmat puuttuivat meiltä lähes tyystin. Laman tultua olivat pohjoismaisen hyvinvointivaltion perimmäisetkin palvelut vaarassa. Lama iski kaikkiin Pohjoismaihin, mutta pahiten Suomeen. Maa oli keskellä vuosisadan pahinta kriisiä, joka alensi kansalaisten elintasoja jopa 1930-luvun ankaraa pulakauttakin jyrkemmin.

Vuodesta 1994 lähtien Suomen talous lähti uuteen nousuun, mutta maa ei ollut entisellään. Työttömyys oli piintynyt talouteen, ja tuloerojen kasvusta oli tullut toinen piinallinen ongelma, se kun ei millään mahdu hyvinvointivaltion kehyksiin.

Yhteiskunnan ja talouden tutkijat² eivät ole laman syiden ja seurausten erittelyssä yhtä suoraviivaisia kuin yhdeksäsluokkalaiset aineissaan. Syitä oli moneen lähtöön, ja niiden kokonaisvaikutus aiheutti sen, että lamasta tuli rajua. Markka oli yliarvostettu ja maassa vallitsi sidottujen valuutta-arvojen regiimi. Inflaatiovauhti kohosi meillä enemmän kuin muissa eurooppalaisen valuuttajärjestelmän

maissa, ja 1980-luvulla paisunut luotonanto oli perimmäinen syy inflaatioon ja markan yliarvostukseen. Rahamarkkinat vapautuivat turbovauhtia niin meillä kuin muissakin Pohjoismaissa, Britanniassa ja monissa Aasian maissa. Ensi vaiheessa luototusta oli runsaasti tarjolla ja korot olivat alhaalla. Toisessa vaiheessa inflaatiopaine kasvoi. Kilpailukyky heikkeni, vienti ei vetänyt entiseen malliin. Korot hyppivät, kotimainen kysyntä heikkeni, niin kotitaloudet kuin firmatkin uivat syvään velkasyvänteeseen. Syntyi pankkikriisi ja valuuttakriisi. Harjoitetun rahapolitiikan uskottavuus rupesi murenemaan. Taloustutkijat katsovat tänään, että Suomen ja Ruotsin lamaan vaikutti suurelta osalta Euroopan kiinteiden valuuttojen järjestelmä, jonka taitekohta saavutettiin syksyn 1992 valuuttakriisissä.

Koululaisten tarjoamaan "Neukkulan romahdukseen" taloustieteilijät uskovat yhä vähemmän, vaikka toki ulkoisiakin tekijöitä lamassa oli. Suomen vienti Neuvostoliittoon koki 10 prosentin pudotuksen vuonna 1991, mutta lukemat paraniivat nopeasti. Lama kesti paljon pidempään kuin Neuvostoliiton romahduksen aiheuttama ulkomaankauppakriisi. Myös muiden maiden kokema lama ruokki suomalaista, mutta syy se tuskin oli, sillä muualla lama alkoi myöhemmin, eikä se missään saavuttanut samoja mittoja kuin meillä.

Valtio joutui maksamaan suuria määriä pankkitukea, mutta silti muutamia pankkeja kaatui. Vienti ei vetänyt. Suomi oli pahoissa talousvaikeuksissa. Ihmiset joutuivat seisomaan leipäjonoissa. Pääministeri Esko Aho eli vaikeita aikoja luotsatessaan Suomea pois lamasta. Kansa vihasi Kylmää ja sydämetöntä valtiovarainministeri Iiro Viinasta.

Markkaa kellutettiin. Jotkut ihmiset joutuivat kahden asunnon loukkuun. Tuli pitkäaikastyöttömiä ja muita syrjäytyneitä. Kauko Juhantaloa potkittiin päähän. Muuta en lamasta enää muista koska tunti loppuu. (Poika, Helsinki)

Talouden tuntijat sanovat tänään, että laman syitä etsittäessä on etupäässä syytä katsoa peiliin. Rahapolitiikassa tehtiin virheitä ja niistä maksettiin ja maksetaan kallis hinta. Kun systeemi romahti, julkinen talous pisti kunnat ahtaalle supistamalla rajusti niiden valtionosuuksia. Ja kun rahaa ei ollut, hyvinvointivaltion ylläpito rupesi tuntumaan ylivoimaiselta. Alkoi kriittinen keskustelu hyvinvointivaltion luonteesta ja tarkoituksenmukaisuudesta vuosituhannen taitetta lähesyttävässä. Moni sosiaalipoliitikko sanoo, että itse asiassa hyvinvointivaltion leikkauksista oli päätetty jo paljon ennen lamaa, mutta lamasta saatiin loistava perustelu sille, miksi palveluja karsittiin. Toisaalta moni taloustieteilijä katsoo, että juuri hyvinvointivaltion olemus avitti Suomen uuteen nousuun, koska se pehmitti kolhuja suurelle osalle väestöä ja esti pahan marginalisoitumisen. Naisten työssäkäynti ja julkisen sektorin työntekijöiden suuri määrä olivat avaintekijöitä, joiden avulla kotitalouksien tulot pysyivät kuitenkin jotenkuten vakaina suuressa osassa väestöä.

Suomi on saavuttanut mainetta maana, joka hallitsee poliittisen tahdon valuttamisen läpi yhteiskunnan siten, että yhteiskunnan yläpäässä laaditut suunnitelmat pudotetaan kunnalliseen päätöksentekoon ja synnytetään ainakin vaikutelma kansalaisten osallisuudesta, vaikka asiaa hallitaankin valtakunnantasolta. Näin käy silloin, kun kyse on kohtalaisen kapeasta, vaikka sinällään hyvinkin mutkikkaasta asiasta – sellaisesta kuin esimerkiksi ydinjätteen loppusijoitus tai jäsenyys Euroopan unionissa. Tällaiset asiat eivät lopultakaan suoraan kosketa kuin melko suppeaa piiriä kansalaisia. Näin valtaenemmistö voidaan sitouttaa laadittuun politiikkaan ja dissidentit näyttävät takaperoisilta ja "realiteetteja hyväksymättömiltä", kun taas "rakentavat voimat" kokoontuvat yhteisen sateenvarjon alle ja marssivat yhdessä kohti parempaa huomista.

Yhdeksänkymmenluvun alun lamassa tämä malli ei toiminut. Kun puoli miljoonaa ihmistä on vailla työtä yhteiskunnassa, jonka perusideologia rakentuu protestanttisen työn kunnioituksen ideologian varaan, arvojärjestelmät heilahtavat väkisin. Enää eivät "he" olleet hankkiutuneet työttömiksi ja eläneet sosiaalituen varassa. Niin kävi suurelle osalle "meistä". Näin 1990-luvun alun Suomi oli myös ideologisesti maa joka järkkäsi. Hyvinvointivaltion idea vaihtui vähin äänin paljon epämääräisempään hyvinvointiyhteiskunnan ideaan – ja sitäkin kritikoitiin. Silti voidaan katsoa, että hyvinvointiretoriikka eli pidempään kuin hyvinvointivaltion arki ja palvelut. Kun arvojärjestelmät ritisevät, eteneminen on kulkimasta. Laman alla siirryttiin sääntelystä liberalisointiin. Näin lama-aika merkitsi myös siirtymää politiikan regiimistä talouden hallitsemaan regiimiin. Uusissa talouden vallitsemissa kehyksissä laman aikana alkanut ja sen jälkeen yhä jatkuva eriarvoistuminen näyttäytyy jotenkin kiistattomana ja luonnollisena.

Lamasta muistan vaan kuvat uutisissa, jossa oli markka vedessä, ja siitä puhuttiin, että se kelluu.

Elämäni en muista sen vaikuttaneen mitenkään. En joutunut syömään enkä juomaan mitään pilaantuneita tuotteita. TV:stä katselin piirrettyjä. (Tyttyö, Helsinki)

Ideomaiseman (esim. Appadurai 1996) muutosta tutkittaessa on aihetta tarkastella myös sitä, miten media muuttui laman aikana, yhdistyihän mediassa kaksi asiaa: yhtäältä joukkoviestintää tuottavat etupäässä isot yhtiöt, joiden perimmäinen tarkoitus on tuottaa voittoa ja toisaalta joukkoviestintä tarjoaa tänään yhteiskunnan vallitsevan symboliympäristön, ristikkäisen ja mutkikkaan. Lama koetteli joukkoviestintää rajummin kuin monia muita aloja, mutta median sisälläkin oli suuria eroja. Olennaista oli mainonnan reilu kutistuminen: yhdeksänkymmenluvun alussa mainonnan kokonaisvolyymi väheni melkein neljänneksellä. Joukkoviestinnän kokonaistalous supistui vähän vähemmän, mutta silti pudotus oli suurempi kuin koko kansantalouden. Vuosina 1990–93 joukkoviestinnän talous laski 12 prosenttia, ja vasta 1990-luvun lopulla päästiin numeroissa vuosikymmenen alun tasolle. Samaan aikaan sanomalehtien kokonaislevikki laski 4,1 miljoonasta kappaleesta 3,3 miljoonaan. Median osuus kansantuotteesta laski vuoden 1990 lukemasta 3,1% vuoden 2000 lukemaan 2,8%. Media ei enää kuulu rajusti laajeneviin elinkeinoelämän lohkoihin.

Median sisällä sanomalehti oli ahtaimmalla, kun taas aikakauslehdille koko 1990-luku oli kokomoista juhlaa. Sanomalehtien suora riippuvuus lukijoista eli tilausmaksuista kasvoi, kun mainonnan osuus lehtitaloudesta laski ensin 50 prosenttiin ja tuntuu nyt laman jälkeen vakiintuneen 60 prosentin tienoille; pudotus lamaa edeltävästä 70 prosentin tasosta on selkeä. Suomen perinteisesti vahva aluelehdistö heikkeni laman aikana. Sen aikana ja jälkeen omistuksen muutoksista tuli jokapäiväisiä uutisia, uusi piirre Suomen julkisuusteollisuudessa.

Sähköisellä puolella laman vaikutus oli vähemmän rajua varsinkin television puolella, vaikkakin rakenteellisia muutoksia – MTV3:n oma kanava laman aikaan, Nelosen synty lamasta nousun aikaan – osui linjalle. Kaupallisten kanavien tarjonta kasvoi, mutta niin teki myös Yleisradion ohjelmatarjonta. Se kaksinkertaistui 1990-luvun kuluessa. Television minuuttimittainen katselukin kasvoi kolmanneksen. Toisaalta televisiomainonnan eurooppalainen notkahdus on tuntunut myös meillä, ja meillähän tv-mainonta on muutenkin suhteessa vähäisempää kuin Euroopassa keskimäärin. Mainonnan supistuminen laman aikana kaiketi vaikutti myös siihen, että kaupallinen paikallisradiotoiminta asettui pokiinsa eli varsin mitättömäksi lohkoksi median taloutta.

Näin media sen näki, näin kansa sen koki, näin herrat sen teki

Vuodenvaihteessa 2001 päättynyt Suomen 1990-luvun talouskriisiä tutkinut Suomen Akatemian tutkimusohjelma oli yksi Akatemian ensimmäisiä isoja, yhteiskunnallisen kriisin liikkeelle saattamia ohjelmia. Se arvioi lamaa taloudellisena, poliittisena, sosiaalisena ja kulttuurisena ilmiönä. Mukana oli näin taloustieteellisten hankkeiden lisäksi sosiologisia, historiallisia, sosiaalipoliittisia ja teologiaan alaan kuuluvia projekteja sekä yksi mediahanke.

Lähtökohtana oli yllä esitelty Suomen talouselämän kansainvälisestäikin kiinnostava lähihistoria. Taloudellinen kehitys oli Suomessa 1980-luvun loppuun saakka harvinaisen tasaista. Kasvukauden päätyttyä talouden romahdus vuosina 1991–1993 oli tuotannolla ja työllisyydellä mitattuna vakavampi kuin missään teollisuusmaassa toisen maailmansodan jälkeen. Hankkeissa on etsitty vastauksia muun muassa siihen, oliko Suomen lama pelkkä historiallisten sattumien onneton tulos vai pitempään patoutuneiden rakenteellisten ongelmien ilmentymä. Jättikö lama pysyviä jälkiä Suomen talouteen? Miten median lamasta välittämä informaatio vaikutti ihmisten odotuksiin ja maailmankuvaan? Mitkä ovat laman vaikutukset ihmisten henkiseen ja fyysiseen hyvinvointiin? Kyse ei siis ole ollut yrityksestä löytää poppakonsteja tulevien lamojen välttämiseksi, vaan pikemminkin yritys kannustaa yhteiskuntaa tarkastelemaan lähihistoriaansa monipuolisesti ja kiihottomasti.

Tutkimusohjelman hankkeissa puntaroitiin vaikutuksia julkisen sektorin ja poliittisen järjestelmän tehtäviin ja vastuihin, pohjoismaisen mallin mukaisen hyvinvointipolitiikan toimivuuteen, työelämän muutoksiin, kotitalouksien elinoloihin ja kulutukseen sekä väestön arvoihin ja asenteisiin, yritysten toimintaympäristön muutoksiin ja toimintastrategioiden sopeutumiseen. Ohjelmaan kuului kaikkiaan 25 hanketta, joissa työskenteli yhteensä lähes 200 tutkijaa Helsingin, Jyväskylän, Tampereen ja Turun yliopistoissa, Svenska Handelshögskolanissa, Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksessa (ETLA), Palkansaajien tutkimuslaitoksessa, Pellervon taloudellinen tutkimuslaitoksessa, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskuksessa (Stakes) sekä Valtion taloudellinen tutkimuskeskuksessa (VATT). Ohjelma oli Suomen Akatemian rahoittama, ja sen kokonaisbudjetti oli 25 miljoonaa markkaa (4,2 miljoonaa euroa).

Ohjelma kesti kaikkiaan neljä vuotta (1998–2001), joskaan ainutkaan sen projekteista ei saanut rahoitusta yhtä pitkäksi aikaa. Projektit ovat edenneet lomitain ja limittäin, moni jatkuu yhä. Useimmat ovat joutuneet hankkimaan kosolti rahoitusta myös muista lähteistä, Akatemia kun supisti käytännössä kaikkien projektien rahoitusta varsin tuntuvasti – kitkeryyttä synnyttävä ongelma Akatemian monissa ohjelmissahan on se, että anomuksissa esitettyjä budjetteja supistetaan tuntuvasti, mutta tutkimushankkeen kysymyksenasettelu ja laajuus pidetään ennallaan. Tulosta pitäisi siis syntyä vähemmällä rahalla.

Tutkimusohjelman päätösseminaari pidettiin marraskuun alussa 2001, ja tähän tilaisuuteen valmistui myös ohjelman raamattumainen loppuraportti *Down from the Heavens, Up from the Ashes*. Raportissa heijastuu yksi Akatemian hankkeiden keskeinen dilemma: vaikka tarkastelun kohde on ytimeltään melko tarkkarajainen, luontevaa menon yhteisyyttä eri tieteiden välille ei tahdo syntyä. Toisaalta loppuraportti ehkä kannustaa lukijoita poikkiteieteellisiin pohdintoihin, ja osaprojektien loppuraporttien ja opinnäytteiden jatkumohan on vasta alullaan.

Mie kerron nyt Mehtolan Erkistä. Erkki otti ulkomaalaista lainaa ja sai parin päivän päästä tietää, että on tullut devalvaatio. Ja joutui maksamaan summan moinin kertaisena takaisin. Ja Erkki joutui sulkemaan laskettelu rinteen, hotellin ja kahvilan.

Minä en kirjoita enempää koska minä en tiedä lamasta enään yhtään mitään koska olin vasta 7-vuotta. Ja minä en ole seurannut yhtään sanomalehtiä ja tiedotusvälineitä. (Poika, Joensuu)

Mediatutkimuksen osuus ei lamaohjelmassa ole suuren suuri ollut. Helsingin yliopiston viestinnän laitoksen projektissa *Näin media sen näki, näin kansa sen koki* on ollut mukana viisi päätoimista tutkijaa (Minna Aslama, Anu Kantola, Tuija Parikka, Inka Salovaara-Moring ja Sanna Valtonen), joilta kaikilta on tulollaan väitöskirja, ja lisäksi Mika Renvall Tampereen yliopiston tiedotusopin laitokselta on ollut väitöskirjahankkeineen osallisena yhdessä sosiaalipolitiikan projektissa (*Lama ja suomalaisen hyvinvointivaltiomallin muutos*).

Näin media sen näki, näin kansa sen koki keskittyy talouskriisiä koskevan valtajulkisuuden mediakatteeseen koko 1990-luvun ajalta sekä kansalaisten kokemukseen talouslamasta ja vaihtoehtojulkisuuksiin. Tutkimus jakaantuu kahteen pääosiin: toisaalta analysoidaan talouskriisistä virinnyttä julkista keskustelua eri näkökulmista, toisaalta selvitetään eri kansalaisryhmien kokemusta lamasta. Tavoitteena on ollut käytännöllinen pohdinta: mitä haasteita talouskriisi asettaa aidolle demokratialle, poliittisen eliitin kyvyille puhua yhteisistä asioista, median kyvyille heijastaa erilaisia näkemyksiä ja kansalaisten kyvyille osallistua ja vaikuttaa heitä koskeviin keskusteluihin. Lama nähdään näin eräänlaisena demokratian koetinkivenä, jossa poliittisen järjestelmän uskottavuus on vaakaaludalla.

Tutkimus on pyrkinyt muodostamaan kokonaiskuvan lamasta käydystä julkisesta keskustelusta, sen määrästä, teemoista ja sisällöistä. Näitä mediamaiseman (esim. Appadurai 1996) ulottuvuuksia on koko ajan tarkasteltu vastaanottajasta käsin, vaikka puhuttaisiinkin tuotannosta, sisällöistä tai eliittien julkisuuskäsityksistä. Toisaalta lamaprojektissa on kerätty myös uutta aineistoa siitä, miten kansalaiset muistoissaan kokevat lamavuodet. Tutkimuskysymyksiä ja -aineistoja on lähestytty valtavien määrällisin aineistoin – Parikalla, Salovaara-Moringilla ja Valtosella on määrällisessä tutkimusosuudessaan kymmeniä tuhansia havaintoja – mutta myös laadullisesti, lähinnä tekstianalyysin ja teemahaastattelun ja muistelu-työn keinoin.³

Kiinnittymistä valtamediaan voidaan varmaan kiivaastikin vastustaa, ja projektin omatkin tutkimukset osoittavat esimerkiksi sen, että alueelliset lehdet toimivat laman aikana hyvin eri tavoin. Toisaalta laajojen aineistojen osalta kyse oli kymmenen vuoden pitkäisleikkauskuvan saamisesta, jolloin isojen välineiden tarjonta toki nousee keskeiseksi. Raa'ahkoa määrällispainotteista yleiskuvaa on syvennetty laadullisesti käsiteltyjen tapaustutkimusten kautta. Niitä ovat tehneet niin päättäjät kuin graduistit. Tavoitteena niin sisältöjen kuin yleisöjen tarkastelussa on ollut "monipiippuinen" näkökulma – yritys kautta linjan tarkastella lamajulkisuutta sekä laajojen ja nimenomaan pitkäisleikkauksina etenevien aineistojen että kapeiden syväporausten kautta.

Kansalaiskulttuuria etsimässä

Poliittisen viestinnän tutkija David Paletz (1997, 89–90) on kehottanut viestinnän tutkijoita analysoimaan lehtien, radion ja television ohessa myös postimerkkejä,

koska niissä näkyvät virallisen hallintokulttuurin kulloisenkin ajankohdan arvot ehkä puhtaimpina: postimerkkien kautta hallinto viestittää, mikä juuri nyt on arvokkainta ja kansalaisten tuen arvoista. Paletzin oppien mukaisesti yhdeksänkymmenluvun alun Suomi julkaisi kyllä EU-jäsenyyteen liittyviä postimerkkejä, mutta lamasta ei merkikirintamalla näkynyt vilaustakaan – eikä lama kovin suosittu aihe ollut konventionaalisessa mediassakaan. Laman osuus oli EU-aiheita vähäisempi kaikissa päävälineissä kautta koko vuosikymmenen. Silti kun pahin selätys oli ohi, sanasta ”lama” tuli osa arkikielen yleissanastoa, sen merkitys keveni ja liudentui myös mediassa. Uutisaiheena lama alkoi olla kulunut, mutta nokkela media ryhtyi sitä sanana uusintamaan niin pian kuin se koettiin poliittisesti korrektiksi. Yleisradion arkistomateriaaleihin tehdyt sanahaut osoittavat, että lama pyrähti erilaisiin ohjelmatyyppeihin vuoden 1994 keväällä. Syntyi lamaviihdettä, lamaurheilua, lamarukousta, lamamusaa, lamamuotia.

Yhdeksänkymmenluvun alun teemahaastatteluissa kansalaiset sanoivat, että he hukkuvat journalismin EU-juttuihin, kun taas media ei heidän mielestään käsitellyt tarpeeksi lamaa, jonka jokainen tunsi nahoissaan. EU-diskurssit ohittivat tavallisen kansalaisen, lamadiskursseja ei ollut olemassakaan. Kritiikki oli purevaa. (Kivikuru 1996, 335–362) Useampi vuosi myöhemmin tehdyissä haastatteluissa kansalaisen katse oli paljon leppeämpi. Moni määrittäi laman alun ja päättymisen median mukaan, laman aikaisesta journalismista ei paljon muistumia ollut, mutta silti se sai vain niukasti kritiikkiä osakseen. Muutama kipeä välähdys toki oli säilynyt melkein kaikkien mieleessä – leipäjonot muistivat järjestään kaikki. (Aslama, Kivikuru & Valtonen 2001; Aslama & Valtonen tässä lehdessä.)

Lamajulkisuus kaiketi siis epäonnistui ainakin koskettavuudessa. Mikä sitten voisi olla journalismin rooli sellaisessa yhteiskunnassa kuin Suomessa ja sellaisessa kriisissä kuin 1990-luvun alun taloudellinen lama meillä oli? Perustehtävähän on selvä: jo reilut 100 vuotta sitten yksi kansalaisyhteiskunnan ensimmäisistä pohti-joista, ranskalainen juristi ja sosiaalipsykologi Gabriel Tarde ([1898]1969) näki viestimien tehtäväksi linkityksen. Media luo areenan, joka mahdollistaa osallistuvan demokratian linkittämällä politiikan, hallinnon, edustuksellisen demokratian ja vapaaehtoisen yhdistystoiminnan. Elihu Katz (1998) on korostanut, että Tardelle oli monia aikalaisiaan vahvemmin tyypillistä se, että hän edellytti politiikan lipeävän ihmisten arkeen. Oppineiden miesten kahvilakeskustelut eivät olleet kylkiä, kansalaisuuteen kuuluivat myös hupi ja arjen ristiriidat.

”Informoidun kansalaisen” ihanne demokratian ytimenä oli jo selkeästi näkyvissä Tarden pohdinnoissa. Tämä ihanne elää yhä, vaikka tutkijat Atlantin molemmin puolin (esim. Schudson 2000; Dahlgren 2001) katsovat, että ideaali on vaarassa etupäässä journalismin kehityksen vuoksi, vaikka niin ajatus journalismin objektiivisuudesta kuin julkisen palvelun sähköisen viestinnän idea rakentuvat juuri tämän ideaalin varaan. Schudsonin pohdinnat ovat astetta suomalaista näkemystä yksilöllisempiä, etten sanoisi amerikkalaisempia. Kun pintaa raaputtaa, kyse on pienen ihmisen ja pahan järjestelmän eli valtion välisestä jännitteestä, jossa journalismi toimii – ihanteen mukaan – pienen ihmisen asiamiehenä. Schudsonin loppupäätelmät ovat kiintoisia: hän katsoo, että demokratia ja kansalaisuuskin voivat Yhdysvalloissa hyvin, mutta informoidun kansalaisen idea on ahtaalla. Media on näin ikään kuin putoamassa pois demokratian suojamuurista. Eli jos vaihtoehtoiksi nähdään Hermanin ja McChesneyn (1997, 197–205) suoraviivaiseen tapaan ainoastaan vahva demokratia ja heikko media tai heikko demokratia ja vahva media, tyydyttäköön mieluummin heikkoon mediaan. Schudson ei kyllä puhu heikosta mediasta vaan pikemminkin demokratian ja median teiden etäännyttämisestä.

Ajatuksellisesti Schudson ja Peter Dahlgren (2001) eivät ole järin kaukana toi-

sistaan, mutta Dahlgrenin pohdinnan reitit tuntuvat tutummilta. Hän näet korostaa, että hänen "kansalaiskulttuuriksi" kutsumansa ilmiö eli kansalaisten aktiivinen suhde omaan yhteiskuntaansa ei toteudu ilman todellista demokratiaa ja kunnan politiikkaa, oli median tarjoama tavara miten mainiota tahansa. Demokratian tulee ollakseen uskottava ankkuroitua ihmisten elämämaailmaan muitakin reittejä pitkin kuin pelkästään median kautta; kansalaisyhteiskunnan muut toiminnot ovat tärkeitä. Informoidun kansalaisen perusidea siis elää yhä, sillä mediasta kansalainen saa tukea yhteiskunnalliselle toiminnalleen, mutta tämä toiminta on tärkeämpi kuin mediasuhde.

Dahlgren on huolissaan demokratiasta, joka on joutunut globaalistuvan talouden puristuksiin, eikä mediasta tunnu tulevan apuria demokraattiselle politiikanteolle. Pikemminkin se kirjaa kynänsä hanakasti perinteisen politiikanteon korroosion merkkejä ja päästää laumoittain erilaisia poppamiehiä – media-asiantuntijoita, PR-nikkareita, viestintätoimistoja, poliittisia avustajia – huseeraamaan journalismiin. *Infotainmentia* Dahlgren ei sinällään kauhistu, päinvastoin sen tavassa kuvailla kertomuksen keinoin parlamentarismien ulkopuolella toimivan "uuden politiikan" tapahtumia on potentiaalia johonkin uuteen ja ihmistä lähellä olevaan – kunhan ei päädytä yhdentekevään *newzakiin*, poliittiseen taustamuasaan. Jos politiikasta tulee kansalaisille yhtä yhdentekevä harrastus kuin urheilusta tai kuorolaulusta, kansalaiset ovat päätyneet epäkansalaisiksi, joiden piittämättömyyttä ja epäluottamusta kaikkiin järjestelmiin media joko tahtoen tai tahtomattaan ruokkii.

Kun Suomessa oli lama, olin liian nuori ymmärtääkseni tapahtumia. Lama ei siis erityisemmin koskettanut elämäniä. (Tyttö, Vantaa)

Mutta myös sellaista kansalaisuutta voi olla, joka perustuu tietoiseen etäisyydenottoon, järjestelmän kritiikkiin (Sörbom 1999). Siinä elää mahdollisuus, koska vetäytyminen on tietoista – tätä media voisi hyvinkin ruokkia valppaalla raportoinnillaan. Etäisyyden otto voi hyvinkin kääntyä toiminnallisuudeksi, kunhan etäännyneet löytävät toisensa. Tämä tuskin tapahtuu valtamedian avulla, mutta kansalaisyhteiskunnasta voi löytyä tukea. Ja onhan viestinnänkin keinoja monia varsinkin nykyisen teknologian aikana; vaihtoehdot ovat erilaisten intressiryhmien jäseniä lähempänä ja näin ollen myös uskottavampia (O'Neil 1998, 11–17). Näin siis tapahtuu eräänlainen työnjako valtamedian ja sen vaihtoehtojen välillä: valtamedia päivittää kansalaisten tietoutta, vaihtoehtovälineet luovat yhteisyyttä ja organisoivat toimintaa.

Suomalainen lamajournalismi päätyi paljolti taustamusaksi sen tähden, että se oli reaktiivista ja epäitsenäistä. Se ei kertonut mitättömyyksistä, vaan pysytteli liiankin isoissa raameissa: valtakunnantasolla, prosenteissa ja virallisissa lausumisissa. Vaihtoehtoja ei tuntunut olevan tarjolla, asiantuntijoiden totuus dominoi. Media etäännytti laman kansalaisista, jotka kuitenkin kokivat sen toisella tavalla omissa nahoissaan. Valtamedia antautui varsinkin alussa auliisti lähteiden tahdolle niin laman kuvauksessa kuin sen selityksissä – vaikka lähteillä oli asiasta ihan eri näkemys, tasavallan isoisethan katsoivat että media on asiantuntematon ja sekoittaa kaiken (Kantola 2001). Tavoitteena ei ollut niinkään informoitu kansalainen kuin suuri suomalainen konsensus, joka esittää valitun linjan luonnollisena ja ainoana vaihtoehtona. Ei siinä paljon yhteiskunnallisen keskustelun perään haikailla, vaikka sille ehkä aika ajoin virallisia liturgioita viritelläänkin. Kansalaisia informoidaan siitä, minkä eliitti katsoo kulloinkin tarpeelliseksi. Laman kipeydestä tohdittiin journalismissa puhua vasta sitten, kun sen terävin kärki oli taittunut.

Voisi siis väittää, että suomalainen lamajournalismi päättyi postimerkkien julkaisuun, "ikuisten" arvojen korostamiseen. Lyhyellä tähtäimellä tämä näyttyy typeränä auktoriteettiuskona ja kansalaisten alamaistamispyrkimyksenä – ainaakaan se ei sovi journalismin juhlapuheretoriikkaan – mutta voi olla, että etäännytyt ja raportoinnin rutiininomaisuus tukivat ihmisten perusturvallisuuden vaateita. Vaikka lama koetteli, media ei sentään hylännyt vanhoja tapojaan. Eihän suomalainen journalismi koskaan ole ollut erityisen tunteikasta ja pyrkinyt ihmistä lähelle.

Huikkea enemmistö koululaisaineista kertoo, että vanhemmat pitivät laman omana tietonaan ja koettivat antaa lapsilleen niin vakaan ja normaalin olon kuin laman aikana oli mahdollista. Media toimi vähän samaan tapaan. Ei sitä kukaan suoraan käskenyt, mutta niin tapahtui etupäässä sen toiminnallisen arsenaalin eli ammatillisuuden keinoin, joka alun perin on kehittynyt informoidun kansalaisen ideologiasta. Lama eli journalismissa auktoriteettien varassa, sen yhteydet alueelliseen järjestelmään (Salovaara-Moring tässä lehdessä) olivat selvät, lama laskeutui featuren ja yksilöiden tasolle vasta kun suurin palovaara oli ohi. Kaikki nämä toiminnot voitiin perustella professionalismilla.

Sinä keväänä, kun menin kouluun ensimmäiselle luokalle, jäi isäni työttömäksi. Hän oli rakentanut teollisuushalleja, mutta laman hyökätessä ei enään ketään rakentanut uusia halleja ja vanhatkin jäivät tyhjiksi.

Äitini oli silloin jo töissä, onneksi. Kesä meni isän kanssa iloisesti, mutta kaikki entisten aikojen matkat ja hovit oli peruttu. Yhdessä yritimme keksiä ilmaisia huveja ja kyllä niitä löysimmekin. Työttömyydestä emme koskaan puhuneet, se oli arka aihe isälleni, koska hänestä tuntui pahalta, että äiti elätti perheen ja hän vain pitkästy kotona. Hän oli n. kaksi vuotta työttömänä, ja tekemisen puute oli suuri pienestä pojasta työtä tekemään tottuneelle isälleni.

Kun syksyllä koulu alkoi, kysyin ihmeissäni äidiltäni, että kuka isää nyt sitten hoitaa, kun minä olen koulussa? No isä jäi kotiin, ja aina kun tulin kotiin, hän laitto minulle ruokaa ja auttoi läksyissä. Silloin tavallaan tutustuin isääni, ennen hän oli aina ollut töissä. Nyt isäni on taas töissä, ja meillä on alkanut mennä paremmin. (Tyttö, Somero)

Silti ihan hullumpi lähtökohta journalismin roolille demokratiassa ei ole Gabriel Tarden 100 vuotta vanha peruskysymys medialle: "Kenellä on oikeus kertoa minun tarinani?" (Katz 1998, 90–91). Tähän sisältyy kaikki: kuka olen minä, kuka kuuluu "meihin" ja kuka "heihin", miten minusta tai heistä muodostetaan kuva, millainen se kuva on ja koska tarina kerrotaan. Media oli laman kohdatessa tuplasti eksyksissä, ensin kertaalleen siksi, että sen lähteet eli asiantuntijatkin olivat hämillään ja toisekseen siksi, että piti puhua asiasta joka oli kaikkialla läsnä ja joka kuitenkin tuntui olevan liukas kuin saippuapala, joka lipeää käsistä. Toisin kuin EU-asiassa liikkumatilaa oli yllin kyllin, melkein pelottavasti. Parasta oli roikua asiantuntijoissa ja tilastoissa, jotka niissä oloissa tuntuivat turvalliselta valinnalta. Ei siinä pystynyt miettimään, kenen asialla itse asiassa oltiin ja minne rakennettiin rajat "meidän" ja "niiden" väliin, hyvä kun päivästä toiseen selvittiin. Niissä kuvioissa yhden pienen ihmisen – olkoonkin oman maan kansalainen – tarina näytti perin juurin etäiseltä murheelta. Se rupesi kutkuttamaan vasta, kun taas tuntui olevan tukevaa maata jalkojen alla. Media yritti askeltaa laman jäljissä, mutta joutui harppomaan niin kuin käy usein, kun itseään suurempiin saappaisiin asettuu.

Viitteet

- 1 Esimerkkitekstit ovat koululaisten vuonna 1999 kirjoittamista aineista aiheesta ”Kun Suomessa oli lama”. Aineita kirjoittivat kuudella paikkakunnalla yhdeksäsluokkalaiset. Aineita kertyi kaikkiaan noin 250. Ainetutkimus on osa Näin media sen näki, näin kansa sen koki –projektia.
- 2 Laman kuvaus perustuu suurelta osin Introduction-osaan teoksessa Kiander, Jaakko ym. (eds.) *Down from the Heavens, Up from the Ashes*, joka on Suomen Akatemian lamaohjelman loppuraportti.
- 3 Projektin ulottuvuuksia esittelevät koko ohjelman loppuraportin *Down from the Heavens, up from the Ashes* kaksi artikkelia (Aslama ym. 2001a, 2001b) sekä Kivikuru & Savolainen (eds.) *The Politics of Public Issues* (painossa) sekä Kivikuru (toim.) *Laman julkisivut* (painossa), kolmen tutkijan (Moring, Parikka, Valtonen) lisensiaattityöt sekä tutkijoiden artikkelit eri joulunaleissa ja paperit seminaareissa.

Lähteet

- Appadurai, Arjun (1996)
Modernity at Large. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Aslama, Minna, Ullamaija Kivikuru, Inka Moring, Tuija Parikka & Sanna Valtonen (2001a)
Mediated Economic Reality or Aching Spots of Civic Society? Finnish Mainstream Media Publicity of Welfare Disparities 1988–1997. Teoksessa Kiander, Jaakko ym. (eds.) *Down from the Heavens, Up from the Ashes*. Helsinki: VATT.
- Aslama, Minna, Anu Kantola, Ullamaija Kivikuru & Sanna Valtonen (2001)
Politics Displaced, Politics Replaced. Elites' and Citizens' Talk on the Economic Crisis. Teoksessa Kiander, Jaakko ym. (eds.) *Down from the Heavens, Up from the Ashes*. Helsinki: VATT.
- Aslama, Minna, Ullamaija Kivikuru & Sanna Valtonen (2001)
Lamakansan kartat. Kolme näkökulmaa kokemuksiin talouskriisistä. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija (toim.) *Laman julkisivut*. Helsinki: Palmenia (painossa).
- Dahlgren, Peter (2001)
Identity Formation and EU Citizens: Democratic Dilemmas and Media Conditions. Paper presented at the 15th Nordic Conference on Media and Communication Research. August 10–14, 2001. Reykjavik, Iceland.
- Herman, Edward & Robert McChesney (1997)
The Global media. The New Missionaries of Corporate Capitalism. London and Washington: Cassell.
- Kantola, Anu (2001)
Se keskustelu jäi käymättä – poliittinen eliitti ja talouskriisin julkisuus. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija (toim.) *Laman julkisivut*. Helsinki: Palmenia (painossa).
- Katz, Elihu (1998)
Mass Media and Participatory Democracy. Teoksessa Inoguchi, Takashi, Edward Newman & John Keane (eds.) *The Changing Nature of Democracy*. Tokyo/New York/Paris: United Nations University Press.
- Kiander, Jaakko, Jorma Kalela, Ullamaija Kivikuru, Heikki Loikkanen & Jussi Simpura (eds.) (2001)
Down from the Heavens, Up from the Ashes. Helsinki: VATT.
- Kivikuru, Ullamaija (1996)
Tasot eivät kohdanneet. Kansalainen ja media. Teoksessa Kivikuru, Ullamaija (toim.) *Kansa euromyllyssä. Journalismi, kampanjat ja kansalaisten mediamaisemat Suomen EU-jäsenyyssprosessissa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kivikuru, Ullamaija & Tarja Savolainen (toim.) (2001)
The Politics of Public Issues. Helsingin yliopisto: viestinnän laitoksen julkaisuja (painossa).
- O’Neil, Patrick (1998)
Democratization and Mass Communication: What Is the Link?. Teoksessa O’Neil, Patrick (ed.) *Communicating Democracy. The Media and Political Transitions*. Boulder/London: Lynne Rienner.
- Paletz, David (1997)
Political Communication: Opportunity and Promise. Teoksessa Servaes, Jan & Rico Lie (eds.) *Media and Politics in Transition. Cultural Identity in the Age of Globalization*. Leuven: ACCO.
- Schudson, Michael (2000)
Good Citizens and Bad History: Today’s Political Ideals in Historical Perspective. *The Communication Review* 4:1.
- Sörbom, Anders (1999)
Engagemang med förhinder! Yngre och äldre om politik, förändring och miljö. Teoksessa *Det unga folkstyret*. SOU 1999:93.
- Tarde, Gabriel ([1898] 1969)
Opinion and Conversation. Teoksessa Clark, Terry N. (ed.) *Gabriel Tarde on Communication and Social Influence. Selected Papers*. Chicago: The Chicago University Press.